

D'altra banda, no s'hi acaba de perfilar amb prou nitidesa l'abast que cal donar a la designació "llegenda literària", una categoria que és central en els vuit capítols que constitueixen la segona part del volum i que pot incloure obres clàssiques i canòniques de la literatura universal —l'*Odissea* o el *Llibre d'Ester*—, textos que resulten d'un procés conscient d'aplicació de tècniques de representació literària a un argument llegendari provinent de l'arxivística folklòrica, textos de creació que tenen com a punt de partida el coneixement d'una tradició llegendística determinada i, encara, arguments de caràcter llegendari que s'han incorporat per mitjà de procediments diversos a trames literàries escrites.

En relació amb les subcategories de la llegenda, hi trob a faltar qualque aportació dedicada a la llegenda contemporània i als rumors d'actualitat, una classe de relats que, justament per la seva vigència tant en la comunicació folklòrica com en la creació literària, sorprèn que no hi tinguin un tractament específic o més detallat.

En el treball que clou el llibre, Joan Ramon Veny observa, com de passada, que Espriu mateix qualifica el *Llibre d'Ester* de "contarella", "llegenda", "anècdota oriental", "immortal apòleg" (p. 205) i "semillegendària narració bíblica" (p. 219), i fa palès, així, el desconcert que pot arribar a provocar la naturalesa d'un relat en qui se proposi adscriure'l a una determinada categoria analítica. La realitat és molt més complexa i inextricable del que de vegades voldríem els estudiosos, que maldam per reduir-la a categories i a sistemes classificatoris, que són altrament necessaris per mirar d'entendre-la i d'explicar-la amb les eines epistemològiques i hermenèutiques tan esmolades com sigui possible. *La llegenda*, tot i que no acaba de determinar ben bé els límits del gènere que hi analitzen de manera solvent els autors que hi participen, constitueix un molt bon estat de la qüestió que obre noves perspectives d'estudi i de debat i crec que és una d'aquestes eines de referència que no podrem deixar d'usar d'ara endavant els qui ens interessam per aquest gènere.

Jaume GUISCAFRÈ
Universitat de les Illes Balears

TOMÁS FACI, Guillermo (2020): *El aragonés medieval. Lengua y Estado en el Reino de Aragón*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 348 pp.

«El aragonés es un idioma universal que se llama español».¹

«En Aragón nunca se ha hablado catalán, ni se habla ni se hablará».²

Tothom qui vulgui treballar sobre les llengües pròpies i històriques de l'Aragó, l'aragonesa i la catalana, sap que, si no s'ajusta en els seus estudis a la ideologia que conformen les dues citacions anteriors, s'haurà d'enfrontar a la majoria de la ciutadania d'Aragó i d'Espanya, si més no. El medievalista Guillermo Tomás Faci n'ha estat ben conscient en escriure el llibre que ací ressenyo (p. 219 i p. 289). I ho ha fet, glossant Antoni M. Badia i Margarit, amb *ciència i passió*: la ciència amb què ha valorat i interpretat al seu llibre moltíssima documentació d'arxiu i bibliografia, i la passió que hi declara obertament envers la llengua aragonesa des del principi (p. 11): «quien escribe esto conoce, habla y estima la lengua aragonesa, sufre ante la perspectiva de su desaparición inminente y se ofende cuando es descrita como una jerga inculta, una mezcla disforme o una invención contemporánea» (p. 11), al final (p. 289): «Una pequeña lengua en peligro de extinción que, en mi caso, defiende contra viento y marea». Tot plegat l'ha empès a escriure en aragonès la darrera pàgina de la «Introducción» i cloure-la amb els mots: «Perqué, pase el que pase, la lluita hará valeu la pena» (p. 31).

1. Alvar, Manuel (1979, 1 de novembre): «Entrevista a Manuel Alvar», *Nueva España*. Huesca.

2. Herrero, María / Quintana i Font, Artur (2018): *La Vall de Balat. Memòria de l'Aragó 1948-2017*. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, 64, p. 73.

Originàriament Tomás Faci havia planejat *El aragonés medieval* com introducció a un recull d'uns 200 documents vistos com a fonts per a «un estudio de la historia social y política del Aragón medieval» dels primers temps fins al segle xv inclòs «que toma la lengua como argumento central» (p. 26), i fent-ho aviat es va adonar que la projectada introducció anava esdevenint el llibre ara publicat. L'autor confiava que no trigaria a afegir-s'hi el recull de documents (p. 28), però tot recentment, gener del 2021, m'escriu que «no sols no s'ha publicat, sinó que no sé quan es podrà fer». De tota manera, el llibre conté mostres d'uns setanta documents, uns quarans dels quals *in extenso*. És un consol.

A la «Introducción» l'autor indica que l'estímul per a escriure'l li ha vingut en repensar, sobretot, el tractament tan esbiaixat que la filologia hispànica sol donar a la llengua aragonesa: «La encendida retórica nacionalista de Menéndez Pidal o Rafael Lapesa» (p. 21), i en observar també que des de l'àmbit de la catalanística «alguna vez se ha equiparado o confundido aragonés y castellano» (p. 22).³ De la justa crítica seva tampoc no se'n salva, malgrat reconèixer-ne la importància de la feina feta, el Consello d'a fabla aragonesa «donde la búsqueda de la diferencia respecto a los romances vecinos se impuso sobre el rigor» (p. 23). Anuncia que se centrarà en l'aragonès, i que tractarà prou del català de la Franja, si bé menys de l'aragonès al Regne de València (p. 27), i gens, o quasi, de les minories de llengua àrab i hebrea (p. 27).

L'autor ha de definir al primer capítol del llibre el seu objecte d'estudi, la llengua aragonesa, per plantar cara al negacionisme, el qual, per a mostrar la manca d'entitat de l'aragonès enfront del castellà, argumenta «que hubo continuidad entre Castilla y las áreas lingüísticas contiguas», ço que és cert, però és també un argument «para sostener la continuidad entre portugués y leonés, entre aragonés y catalán, entre catalán y occitano, entre occitano y francés, y así sucesivamente» (p. 218). La primera argumentació no té consistència, però cueja —i cuejarà. En tot cas evidencia la futilitat de la divisió del continuuum romànic entre ibero- i gal·loromànic, i el seu nacionalisme congènit.

És ben sabut, i Tomás no s'està d'indicar-ho (p. 40), que la reforma carolíngia de la pronunciació de la llengua llatina segons les normes del període clàssic va marcar el naixement de les llengües romàniques, malgrat que el propòsit dels que la promogueren era d'impedir que això passés (p. 40). Les elits es van adonar que no eren ben enteses dels qui escoltaven els textos que els llegien en veu alta, contràriament al que passava abans de la reforma, i tanmateix la mantingueren. D'aqueixes enutjoses situacions van néixer les llengües romàniques a l'escriptura, que a la parla ja hi eren. No era un procés natural ni irreversible: fins entrat el segle xix les elits van insistir a mantenir el llatí, si més no com a llengua escrita, i si mirem al nostre entorn veurem com els bascos, però també els romanesos, es van ben conformar a no escriure la llengua que parlaven fins ben entrat el segle xvi, i encara. I en el domini de la llengua àrab, malgrat trobar-se els parlants en una situació força semblant al *sermo rustico* carolingi, només s'ha generat el maltès com a llengua neoàrab.

En el procés d'aparició de llengües neollatines a partir del continuuum romànic les fronteres no sorgiren de diferències lingüístiques entre aquestes, sinó que, en paraules de l'autor, «fue, en esencia, el producto de la acción de un estado, y no a la inversa» (p. 35): el Comtat i Regne d'Aragó en el cas de l'obra ací ressenyada. La llengua neollatina, l'aragonès, no s'hi va manifestar amb empenta a l'escriptura fins ben entrat el segle xiii amb els Fueros de 1247, que van ser possiblement «el primer producto lingüístico que dio unidad y coherencia, bajo el concepto uniformador de la lengua aragonesa, al conjunto de dialectos que habían quedado atrapados dentro de las fronteras de Aragón» (p. 61), i amb bastant de retard si ho comparem amb els de les llengües romàniques veïnes: occità, navarrès i castellà. L'àmbit català encara a començaments del xiv hauria pogut seguir amb l'occità en l'escriptura al costat

3. Germà Colón, tot i que no els confon i parla sempre de llengua aragonesa, no és del tot conseqüent en fer-ho. I són molts els que donen per fet que aragonès i castellà són una sola llengua. Un cas especialment cridaner és el de Coloma Lleal, en un estudi sobre el castellà d'Aragó del segle xv, segons Tomás: «esta autora no distingue entre ambos romances [i.e.: castellà i aragonès] (o mejor dicho asume que todo es castellano) a pesar de la nitidez con que ambos se dibujan en los datos que ofrece» (p. 231, nota 38).

del llatí, com va mostrar Sabine Philipp-Sattel,⁴ però Muret ho va fer anar en orris gairebé⁵ del tot, que els reis d'Aragó volien marcar frontera al continent.

En aquesta primera part l'autor precisa ja en quin parlar del contínuum romànic de l'Aragó es basaren les elits en establir la llengua de l'escriptura, la que més endavant anomenarà *aragonés comú* (p. 75) i descriurà. Les elits aragoneses del XIII disposaven dels parlars constitutius pirinencs i, en estendre's per territori de llengua àrab durant el XII, dels consecutius de la Vall de l'Ebre i de la *Serranía*. En aquells dos darrers parlars s'havia produït «el fenómeno de la nivelación dialectal» (p. 38), ço que els diferenciava dels constitutius, i era més intens en el de la *Serranía* que en el de la Vall de l'Ebre. Existien també parlars occitans, on en aquells anys s'hi incloïa el català, al nord i a llevant, dels quals ja n'hi ha mostres escrites des del tombant del XII al XIII. De tot aquest mosaic romànic les elits triaren el parlar de Saragossa, de la capital, ocupada no molt més de cent anys abans. Les variants occitanes van ser-ne descartades (p. 10). Tanmateix n'han quedat rastres, com a la litúrgia de la professió de les monges de Sixena, de la qual l'autor en dona uns esplèndids fragments (p. 10-11), i esmenta també la persistència en aragonès actual de l'adverbi afirmatiu *o*, corrent en occità i en català septentrional (p. 202).

Al segon capítol, en descriure la norma culta dels *scripta* aragonesos, Tomás observa que «este vernáculo tuvo menos capacidad de uniformar su dominio que el catalán o el castellano los suyos» (p. 75), ço que podria raure en la poca extensió i baixa demografia del Regne, i més encara en la tardana ocupació en 1118 de Saragossa, mentre que Castella la Vella, de molta més demografia, havia estat ocupada més de tres-cents anys abans, com també la Catalunya Vella amb Barcelona. A les pàgines 83-87 el lector trobarà la descripció detallada dels trets fonètics i morfològics més característics d'aquests *scripta* amb una excel·lent i prou extensa mostra a la p. 88. A partir d'aquesta i fins a la pàgina 107 es descriu minuciosament com l'aragonès comú es va estenen tant als parlars constitutius del nord, com als consecutius del sud, de la *Serranía*, els trets distintius dels quals també s'exposen (p. 90-104). El procés d'anivellament de l'aragonès comú, originat a la vall de l'Ebre, al centre de poder del Regne, va anar en detriment dels trets més locals i a favor de les formes més esteses, les quals solien coincidir amb les dels *scripta* veïns, castellans i navarresos especialment (p. 91). Això va provocar que Manuel Alvar, en un discurs «profundamente teleológico» (p. 92), interpretés com a castellanització el que era emulació de l'aragonès comú, el central de la Vall de l'Ebre i més encara el de Saragossa, per part tant dels parlars constitutius del nord, com dels consecutius de la *Serranía*, interpretació que ha fet forrolla i continua citant-se com a font d'autoritat (p. 92) —malgrat no ser-ne.

Tomás, com ja ho anunciava a la «Introducción» (p. 27), dedica uns paràgrafs al «catalán de la Franja oriental de Aragón». Val la pena observar que l'autor, a l'hora d'establir-ne els límits, confirma un cop més el que ja fa molt de temps que se sabia, però no tothom acceptava ni accepta: que Montsó a la Baixa Edat Mitjana era de llengua catalana.⁶ La Franja presenta el català en els *scripta* «hasta los

4. «Die Sprache der okzitanischen Trobadors besass wohl die Voraussetzungen, zu einer auch die katalanischen Varianten überdachenden Hochsprache ausgebaut zu werden ... Diese zu Zeiten Ramon Vidals noch offene Entwicklung ist zu dem Zeitpunkt, als Jofre de Foixà schreibt, bereits definitiv versperrt» [«La llengua dels trobadors occitans posseïa certament les condicions prèvies per a esdevenir una llengua literària que recobris també les variants catalanes [...] Aquest procés, obert encara en temps d'en Ramon Vidal, ja es troba definitivament barrat quan escriu en Jofre de Foixà»] a Philipp-Sattel, Sabine (1999): «Parlar bellament en vulgar. Die Anfänge der katalanischen Schriftkultur im Mittelalter», *ScriptOralia* 92, p. 24.

5. Germà Colón, no gens sospitós de veure occità i català com una sola llengua, es permet «d'espigolar algunes dades sobre l'afinitat entre els pobles occità i català, basada en una comunitat lingüística intuïda». [Colón, Germà (1978): *La llengua catalana en els seus textos*, vol. I, p. 56. Barcelona: Curial].

6. «Como es sabido a diferencia de las restantes villas mencionadas [Fraga, Tamarite de Litera, San Esteban de Litera, Valderrobres], en Monzón no se habla hoy catalán, però la incluyo en este listado porque la documentación vernácula emitida en la Edad Media por su concejo estaba mayoritariamente en ese romance; en el mismo sentido, cabe apuntar que, según escribía el arzobispo Hernando de Aragón en 1555, se hablaba catalán en "Monzón y su tierra" [...] Ahora bien, que el catalán fuese la lengua escrita no quita para que, a nivel oral, se pudiese emplear un dialecto de raíz ribagorzana que, presumiblemente, combinaría muchos elementos comunes con el catalán, como otros

inicios de la modernidad» (p. 110), tant en els usos interns, com amb la Cancelleria Reial, la qual con-
testa en la mateixa llengua, i de vegades en llatí. Tanmateix de l'interior del Regne arribaven als franja-
tins moltes disposicions en aragonès comú, i ells per a participar en les assemblees prèvies a les Corts o
quan hi compareixien sempre usaren l'aragonès, o el llatí. Tomás s'inclina «a pensar que el empleo del
aragonés en aquel contexto, se percibía como una manifestación de integración en el reino, mientras que
el catalán podía ser interpretado como un signo de distanciamiento» (p. 111). Les elits del Regne, en
usar només l'aragonès en el tracte amb els franjatins, exerciren sobre aquests una certa violència simbò-
lica perquè renunciessin al català a favor de l'aragonès, en determinats contextos si més no. La Franja,
amb tot, mantindria el català en l'escrit, en tendència descendent, dos llargs segles més. La Ribagorça hi
presenta una evolució particular, ja que el romanç no hi apareix fins a finals del XIII i aleshores ho fa en
aragonès a la Vall de l'Èssera i en català a la de l'Isàvena i de la Noguera Ribagorçana, però a partir del
1322 els *scripta* catalans s'estenen a la Ribagorça sencera, i s'hi mantenen tant com a la resta de la Fran-
ja (p. 113-117).

Als dos darrers capítols d'aquesta segona part l'autor presenta, amb molts exemples i gran cura en
els detalls, els mecanismes de què disposava l'Estat per a establir unes normes lingüístiques homogè-
nies en els *scripta*, el més important dels quals és el notariat que es desenvolupà a l'Aragó durant el XIII
i es regulà als Fueros. Per a fer-se notari i passar-ne el prescriptiu examen els candidats es preparaven
durant anys amb notaris de les cancelleries capitalines fent còpies de formularis de la diversa casuística
jurídica, que finalment es completaven amb els continguts del cas concret. Un cop passat l'examen els
nous notaris solien retornar a llurs llocs d'origen, on seguien treballant amb els formularis que havien
copiat, i es convertien així en agents multiplicadors per tot el territori de la norma culta aragonesa vigent
a la cancelleria on havien après l'ofici. A la pàgina 121 l'autor presenta el cas d'un notari barbastrí for-
mat a Saragossa, i del qual s'ha conservat el formulari que se'n va endur a Barbastré per a fer-se'n ser-
vir. Especialment revelador de la difusió de la norma culta, es pot veure a la lletra reproduïda sencera en
original i transcripció (p. 124) d'un pagès benestant a son germà, de mitjan segle xv.

A la tercera part l'autor descriu l'estreta relació entre llengua i política, o si ho preferiu: entre llengua
i poder, partint de la molta informació de detall continguda en els *scripta* dels anys estudiats. D'en-
trada mostra en un exemple colpidor com les identitats podien ser-hi múltiples i fluctuants: un ciutadà
valencià de cap a 1400 es podia sentir de nació catalana per la llengua, de l'aragonesa pel rei, de la va-
lenciana pel regne, i de la cristiana per la religió (p. 136), i segueix descrivint la manera com el poder a
l'Aragó va administrar el trilingüisme aragonès-català-llatí en els dos-cents anys que van dels finals del
XIII als del xv. Des del moment que el romanç —sia aragonès, sia català— es manifestà, la monarquia va
haver de prendre decisions lingüístiques constantment en el dia a dia de la Cancelleria, mirant de man-
tenir-hi un cert equilibri entre aquestes, contràriament al que va fer el Justícia a les seves institucions, on
mantingué sempre el llatí fins a l'absolutisme borbònic. Cada una de les llengües presentava avantatges
i inconvenients en usar-la: el llatí, la llengua litúrgica i majestàtica, es mostrava a més com a llengua
neutra, mentre que aragonès i català eren marcades, i a més el llatí era llengua plenament fixada, amb
gramàtica, no sotmesa als constants canvis dels romanços pel temps i l'espai, ço que donava més segu-
retat a l'hora d'interpretar els textos legals. Els seus inconvenients eren que la immensa majoria no
l'entenia o amb prou feines, sobretot en parlar-lo o llegir-lo en veu alta. En principi la Corona escrivia
als súbdits en aragonès o en català segons el territori on eren o, de vegades, d'on procedien, i si eren
eclesiàstics solia fer-ho en llatí. A les Corts, que es convocaven freqüentment a Montsó, cadascú parla-
va en la seva llengua segons un ordre del dia fixat, i no es conserva informació del fet que mai no s'hi
haguessin entès. En el cas dels territoris de llengua catalana a l'Aragó, a la Franja, i als de llengua arago-
nesa al País Valencià, les actuals comarques xurres, l'ús de l'aragonès o del català variava en la corres-
pondència: quan aquesta era individual entre la Corona i els diferents consells franjatins o xurros es feia
en les dues direccions en la llengua del territori, o sia català a la Franja, aragonès a la zona xurra, però

---

compartidos con el aragonés, en línea con lo que ha sucedido hasta nuestros días en pueblos próximos». (p. 109,
nota 98).

quan la Corona trametia lletres o disposicions amb caràcter general ho feia en la llengua dels regnes on se situaven els consells, o sia en aragonès als franjatins i en català als xurros, i ambdues zones contestaven en la mateixa llengua rebuda (p. 184-186).

Tanmateix la llengua aragonesa no va tenir el mateix prestigi que la catalana dins de la Corona. Amb el temps la catalana va anar sent considerada per part d'aquesta com a llengua neutra, i així veiem com en els *scripta* sorgits del Mestre de Ració o de la Tresoreria del Rei el català era dominant, el llatí era inusual i l'aragonès era present només a les còpies (p. 151). Un bon exemple d'aquest predomini del català sobre l'aragonès són els llibres de comptes del merino de Saragossa del segle XIV, escrits en aragonès, però amb notes marginals en català de quan els funcionaris del Mestre Racional van fiscalitzar-los a Barcelona (p. 151). Durant els segles XIV i XV el català va anar penetrant en els àmbits mercantils de Saragossa i altres ciutats del Regne, i es va anar posant de moda entre els alts estaments, per molt que empressin l'aragonès, o com assenyala Tomás: aleshores «decir Jorge era vulgar, decir Jordi era un esnobismo» (p. 197). A aquesta situació hi contribuïren el fet que Barcelona s'hagués convertit en la capital *de facto* de la Corona, la més alta demografia dels territoris de llengua catalana, així com també la més elevada presència del català en les biblioteques i la literatura (p. 197). S'hi hauria pogut afegir també que la llengua catalana s'hagués estès dellà mar, i no només a Sardènia, on era aclaparadora, sinó també, encara que menys, a molts altres indrets de la Mediterrània, territoris on la presència de la llengua aragonesa sembla haver estat escassa.

En el darrer capítol d'aquesta tercera part observa Tomás que, per mor del relatiu retard en l'aparició del romanç a l'Aragó i a Catalunya en comparació amb els territoris veïns, s'havia produït una certa dependència del romanç respectiu en relació amb els models ja instaurats en altres zones del contínuum romànic: amb el castellà alfonsí per a l'aragonès, i amb el de l'occità trobadoresc per al català (p. 200). Constató que el model occità, ben present, a més, a l'Aragó tant al nord com a l'est, va tenir poca incidència en la formació de l'aragonès comú; tanmateix en relació amb aquest darrer aspecte, vegeu p. 10-11 i 202, i per a la relació català-occità vegeu abans la nota 4. Molt més considerable va ser la influència sobre l'aragonès comú del model castellà que, a partir del segle XIII, havia generat el goticisme, la ideologia que presenta que «los reyes de Castilla y León, a través de un entronque fantástico con el linaje real de los godos, eran los legítimos herederos de aquel pasado idealizado y, como tales, los únicos que podían aspirar a la unificación de España» (p. 203). I així veiem que al XIII la Cancelleria Reial emprava, al costat del llatí majoritari, el català i l'aragonès comú, si bé aquesta llengua en escriure a destinataris de Castella i Navarra, ço que passava amb prou freqüència, es transformava en una variant, «a la que estoy llamando por inèrcia, "aragonés"», declara Tomás (p. 168), que s'acostava més al castellà del moment, sense confondre-s'hi mai del tot (p. 168), però, per més que en una ocasió fins i tot fos anomenada amb aquest nom (p. 170-171). Tot i que la Corona va deixar d'utilitzar aquesta darrera variant a mitjan segle XIV, en va quedar el precedent. És fàcil d'imaginar que, si la història d'Occitània hagués anat de manera diferent, s'hauria pogut produir als territoris de llengua catalana de la Corona una variant de català més acostada a l'occità, semblantment al que havia passat a l'Aragó.

Al darrer capítol del llibre, el quart, l'autor estudia el procés d'anorreament de l'aragonès com a llengua escrita que es consumà als finals del XV, i deixa ben clar que no començà immediatament al 1412 després de la instauració del casal castellà dels Trastàmars com a reis d'Aragó, contràriament al que se sol acceptar, sinó que ho féu realment a partir de l'escapada del Magnànim a Nàpols el 1435: «Tal como apunta Juan Antonio Frago, el castellano no llegó a Nápoles a través de Aragón sino más bien lo contrario» (p. 230). La cort napolitana del Magnànim esdevingué una mena de Versailles *avant la lettre* per a les elits aragoneses que hi van ser, que es posaren decididament a escriure en castellà (p. 237) —no així els catalans que hi convisqueuren. Però mentre això passava entre les elits cortesanes, les actes dels consells de Saragossa i d'Osca seguien escrivint en aragonès comú fins ben entrats els anys cinquanta, quan començaren a sovintejar-hi els castellanismes, que anaren en augment fins a les dècades de finals del segle. Tomás explica amb tot de detall aquest procés, i el fa ben palès en reproduir els textos inicials de les *cridas* per a convocar anualment la processó del Corpus per part del consell saragossà dels anys 1469, 1481, 1505 i 1548 (p. 246). En resum: «no se trataba de una evolución endóge-

na, sino de una glotofagia en toda regla, que condujo a que, en el transcurso de unas pocas décadas, el aragonés, simple y llanamente, se extinguiese en el ámbito de la escritura» (p. 244-245). Durant un temps es va mantenir el nom d'aragonès per a designar textos aragonesos per la seva procedència geogràfica però castellans per la llengua, per a negar finalment que l'aragonès hagués mai existit. I això passava quan la llengua entre les classes populars era amplament parlada: «Las escrituras antiguas y el habla de las clases populares se convirtieron en el incómodo testigo de un pasado inconveniente [...] aparentemente nadie percibía lo que estaba sucediendo» (p. 265). Els aragonesos que van viure aquests canvis n'han deixat ben pocs testimoniatges, o potser no en van voler deixar. Entre els pocs que se'n coneixen, destaca el de l'Arquebisbe Hernando de Aragón a la seva *Historia de Aragón* de mitjan segle XVI, que ha romàs inèdita. L'Arquebisbe, un dels personatges més influents del Regne, era conscient que el castellà i l'aragonès constituïen llengües diferents, i que l'aragonès era autòcton del Regne i el castellà no. De l'aragonès descrigué prou bé el territori on es parlava al seu temps, i el mateix va fer del català franjatí (p. 278-279). La seva obra no trobà cap ressò, i tant és així, que quan en Maïans i Sis-car va declarar en 1737, pels seus estudis de textos aragonesos de 1353, que l'aragonès era bastant proper al català, l'erudició aragonesa se li va tirar al damunt (p. 275).

El català es mantingué a la Franja com a llengua escrita generalment fins a meitat del XVI, i a empentes i tomballons fins entrat el XVII, procés que Tomàs descriu amb cert detall a les pàgines p. 255-260, i afehiu-hi el que esmento en nota,⁷ —o potser s'hi arrossegà fins a les prohibicions borbòniques del XVIII.

* * *

L'obra ací ressenyada marca una fita, o en tot cas l'hauria de marcar, en el reconeixement de la llengua aragonesa, tal com ens ha arribat pels *scripta* medievals, com una llengua romànica plenament constituïda i independent de qualsevol altra, i no reduïda a una mera *ancilla* de la castellana, com encara ben sovint veiem que es fa. Obre també molts nous camps, o poc freqüentats, d'investigació entre llengua i poder, tot contribuint al referment de l'aragonesística com a filologia romànica pròpia. I ho fa a contracerc en prou ocasions.

Artur QUINTANA I FONT

TURULL, Albert (2019): *Pagus Anabiensis. Origen i significat dels noms de lloc de les Valls d'Àneu*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu, 250 p.

«Àneu: Nom conjunt del territori de què fa objecte el present estudi, format per la capçalera de la Noguera Pallaresa (com a mínim fins al pas del Cargol) i les corresponents valls laterals que hi aflueixen (les d'Unarre, Espot, la Bonaigua, etc.)».

Amb aquesta definició del propi autor sobre el territori que pretén estudiar iniciem la recensió de l'obra que ens presenta el Dr. Turull. Es tracta del novè volum de la col·lecció «Quaderns del Consell», que dirigeix Ferran Rella, i de la segona fase i culminació del projecte toponímic iniciat l'any 1995, amb la primera fase publicada a *De Marimanya al Cargol. Inventari toponímic de les Valls d'Àneu*.

7. El 21 de febrer del 1637 els jurats d'Arenys de Lledó escriviren a la cúria tortosina demanant que a la seva vila es prediqués en català atès que «Los vehñs i habitadors d'ella entenen la llengua catalana, però que en dita vila se parla dita llengua i's crien ab ella, però que encara que sia d'Aragó, està a la frontera de Cathaluña y se té contribució ab los catalans. I és cert que moltes persones de dit poble, en particular dones i minyons i alguns hòmens, no entenen enterament la llengua castellana conforme la catalana que tots universalment, com té dit, la entenen bé, per lo que judica que serà més convenient i del servei de Déu que es predique en català». [Querol Coll, Enric (2016): «Alexandre Ros. Política, llengua i literatura a la Catalunya barroca», *Beceroles*, VI (2016), p. 147. Tortosa].